

УДК 159.9.019.4:159.923-026.15](045)
DOI <https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-4-15>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРОАКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СИТУАЦІЙНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Хілько С. О.

*кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Берестейський проспект, 37, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5043-0303
H.S.A.psychologist@meta.ua*

Ключові слова:

проактивність, проактивна поведінка, проактивна особистість, ситуаційна невизначеність, толерантність/інтолерантність до ситуаційної невизначеності, психологічні ресурси, адаптація.

Статтю присвячено теоретичному аналізу дослідження психологічних особливостей прояву проактивності особистості в умовах ситуаційної невизначеності. Теоретико-концептуальну основу дослідження становлять напрацювання з проблематики проактивності особистості та проактивного стилю ухвалення рішень, ситуаційної невизначеності, толерантності/інтолерантності до ситуаційної невизначеності, а також копінг-стратегій подолання невизначеності.

У статті проактивність розглядається як здатність свідомо ініціювати необхідні дії, керуючись власними цінностями й життєвими цілями, а також проявляти відповідальність за вплив на зміни в навколишньому середовищі та власному житті.

З'ясовано, що джерелом невизначеності є не лише обмеженість фактів чи даних, а й наявність множинних інтерпретацій. У психологічному вимірі невизначеність тісно пов'язана з новизною, складністю, суперечливістю, неоднозначністю, ризиком. Дослідження висвітлює принципово різні виміри невизначеності: об'єктивний і суб'єктивний. Перший пов'язаний з непередбачуваністю майбутнього, другий – із браком знань про поточний стан речей. Установлено, що ситуаційна невизначеність завжди пов'язана з конкретною подією та емоційною реакцією на неї у вигляді занепокоєння, тому запропоновано розглядати ставлення до неї через конструкти толерантності/інтолерантності.

На основі теоретичного аналізу дослідження розроблено п'ятикомпонентний структурний підхід до прояву проактивності особистості в умовах ситуаційної невизначеності, що включає когнітивний, емоційно-регулятивний, мотиваційний, поведінковий, ціннісно-смысловий, кожен із яких відображає специфічні способи сприйняття, оцінки, емоційного реагування, цілеспрямованих дій і смыслового осмислення невизначених ситуацій.

Стаття наголошує, що прояв проактивності в умовах ситуаційної невизначеності є способом мобілізації та цілеспрямованого використання психологічних ресурсів особистості, що дає змогу ефективно передбачати можливі зміни, ініціювати дії, адаптуватися до нестабільних умов і перетворювати невизначені ситуації на можливості для розвитку й самореалізації.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PERSONALITY PROACTIVITY MANIFESTATION IN CONDITIONS OF SITUATIONAL UNCERTAINTY

Khilko S. O.

*Ph.D. (Psychology), Associate Professor,
Head of the Department of Psychology and Pedagogy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
Beresteyskyi Ave., 37, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5043-0303
H.S.A.psycholog@meta.ua*

Key words: *proactivity, proactive behavior, proactive personality, situational uncertainty, tolerance/intolerance to situational uncertainty, psychological resources, adaptation.*

The article is devoted to the theoretical analysis of the study of psychological features of personality proactivity manifestation in conditions of situational uncertainty. The theoretical and conceptual basis of the study consists of developments on the problems of personality proactivity and proactive decision-making style, situational uncertainty, tolerance/intolerance to situational uncertainty, as well as coping strategies for overcoming uncertainty. In the article, proactivity is considered as the ability to consciously initiate necessary actions, guided by one's own values and life goals, as well as to show responsibility for influencing changes in the environment and one's own life.

It was found that the source of uncertainty is not only the limitedness of facts or data, but also the presence of multiple interpretations. In the psychological dimension, uncertainty is closely related to novelty, complexity, contradictoriness, ambiguity, and risk. The study highlights fundamentally different dimensions of uncertainty: objective and subjective. The first is associated with the unpredictability of the future, the second – with a lack of knowledge about the current state of affairs. It was established that situational uncertainty is always associated with a specific event and an emotional reaction to it in the form of anxiety, therefore it is proposed to consider the attitude towards it through the constructs of tolerance/intolerance.

Based on the theoretical analysis of the study, a five-component structural approach to the manifestation of personality proactivity in conditions of situational uncertainty was developed, which includes cognitive, emotional-regulatory, motivational, behavioral, value-semantic components, each of which reflects specific ways of perceiving, evaluating, emotional responding, purposeful actions, and semantic comprehension of uncertain situations.

The article emphasizes that the manifestation of proactivity in conditions of situational uncertainty is a way of mobilizing and purposefully using the psychological resources of an individual, which allows effectively anticipating possible changes, initiating actions, adapting to unstable conditions, and transforming uncertain situations into opportunities for development and self-realization.

Постановка проблеми. Соціальні трансформації, економічна нестабільність, глобальні кризи, а також воєнні дії, що тривають в Україні, створюють нову реальність, у якій особистість стикається з потребою приймати рішення в умовах браку інформації, ризику та непередбачуваності наслідків. У доповіді ООН (2021/2022) зазначено, що на фоні глобальних викликів усе більша невизначеність стала одним із ключових факторів зниження людського розвитку [1], що вказує на зна-

чуєність психологічних ресурсів, які забезпечують здатність ефективно діяти в умовах ситуативної невизначеності, що, з одного боку, є чинником тривожності та стресових реакцій, з іншого – сприяє підвищеній увазі та прояву допитливості, реалізації своїх можливостей.

За таких умов проактивність, як інтегральна характеристика особистості, стає тим психологічним ресурсом, який забезпечує здатність не просто адаптуватися до невизначеності, а й цілеспрямовано

вано формувати бажаний хід подій, впливаючи на власне майбутнє. В українських реаліях значення проактивності зростає у зв'язку з воєнними викликами, внутрішнім і зовнішнім переміщенням населення, утратою стабільності в професійній, освітній та особистій сферах. Таким чином, дослідження психологічних особливостей прояву проактивності в умовах ситуаційної невизначеності має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення для розробки програм підтримки та розвитку особистості в умовах сучасних суспільних викликів.

Концептуальними передумовами для формування уявлень про проактивну поведінку є ідеї когнітивної, гуманістичної та позитивної психології (Г. Олпорт, Д. Міллер, В. Франкл, К. Роджерс, М. Селігман, С. Хобфол, У. Найсер, А. Маслоу та ін.) [2; 3]. Як предиктор проактивності розглядається ідея свободи В. Франкла [4], який у праці *Man's Search for Meaning* (1946) описав здатність людини займати активну позицію стосовно життєвих обставин і брати відповідальність за власний вибір, навіть у ситуаціях зовнішніх обмежень, зокрема в досвіді концтабору.

Представники екзистенційно-гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл) досліджували процеси самоактуалізації, автономії, особистісної зрілості, які в подальшому стали підґрунтям для розуміння проактивності як здатності людини свідомо обирати життєвий шлях, брати відповідальність за власний розвиток та ініціювати зміни в середовищі [5].

Досліджуючи механізми переробки інформації, уваги й пам'яті, У. Найсер і Д. Міллер заклали основу для розуміння когнітивних механізмів у процесі керування інформацією для підготовки до дій. С. Хобфол розвинув концепцію ресурсів стрес-долання, що пояснює, як індивід мобілізує та зберігає власні ресурси (час, енергію, соціальну підтримку) для протидії труднощам і невизначеності [3]. Такий підхід розкриває, що здатність діяти проактивно значною мірою залежить від наявності й ефективного використання цих ресурсів.

Наприкінці ХХ ст. Т. Bateman, J. Crant (1993) уперше запропонували вимір проактивної компоненти поведінки, що стало відправною точкою для подальших емпіричних досліджень у цій сфері. У прикладній, зокрема організаційній, психології термін та операціоналізована конструкція «*proactive personality*» формалізовані значно пізніше [2]. Так, у галузях управління й організаційної поведінки дослідження останніх кількох десятиліть демонструють глибокий інтерес науковців до конструкту «проактивна особистість», розглядаючи його як ключовий предиктор успішності професійної діяльності й адаптивності в умовах змін (S. Din, M. Khan, H. Farid, P. Rodrigo [3]).

Також увага дослідників спрямована на виявлення ролі проактивної особистості як посередника у зв'язку між трансформаційним лідерством та інноваційною поведінкою співробітників (F. Murniasih [6]); визначальні фактори проактивної трудової поведінки працівників (N. Khan [7]); фактори, що сприяють проактивній поведінці й вигоранню працівників (V. Myaskovetsky, L. Shmueli [8]); розширення або уточнення наявних теорій проактивності (J. Crant, N. Chen [9]); посередницьку роль загальної самоефективності між проактивною кар'єрною поведінкою студентів університетів і рисами проактивної особистості (H. Doğanülkü, O. Korkmaz [10]).

Цікавими є результати кількісного та мережевого дослідження, що провели S. Din, M. Khan, H. Farid, P. Rodrigo [3], використовуючи дані Web of Science Core за тридцятирічний період. Дослідникам вдалося окреслити ключові напрями розвитку проблематики проактивної особистості, а також структурувати тематичні кластери, до яких найчастіше зараховують проактивність: підприємницька діяльність, кар'єрний розвиток, продуктивна робоча поведінка, інноваційне лідерство та процеси соціалізації. Водночас підкреслюється, що, попри значний масив наявних напрацювань, досі бракує цілісної систематизації й узгодження теоретичних підходів до розуміння проактивної поведінки.

У дослідженні A. Bakker, P. Petrou, E. Op den Kamp, M. Tims [11] обґрунтували й емпірично перевірили теоретичну модель, яка пояснює взаємозв'язок між проактивним управлінням життєвою силою, залученістю до роботи та креативністю працівників. Зокрема, встановлено, що проактивне управління життєвою силою сприяє зростанню креативності через підвищення залученості до роботи.

В українському науковому дискурсі проблема проактивності особистості почала поступово виокремлюватися в окремий напрям психологічних досліджень протягом останнього десятиліття. Проактивність трактується як характеристика ефективної та стресостійкості особистості; як психолого-педагогічна проблема; стала рисою, що дає змогу передбачати труднощі й перетворювати їх на можливості; ресурс студентської молоді для досягнення успішності в майбутній професійній діяльності (А. Волянюк, О. Гуляєва, Т. Гуменникова, Л. Зотова, В. Зливков, Т. Ларіна, К. Павелків, В. Савінов, Ж. Стельмашук та ін.). Таким чином, зарубіжна наука тяжіє до прикладного й емпіричного аналізу проактивності в професійному середовищі, тоді як українські дослідження зосереджені на її внутрішньоособистісних і ціннісно-смыслових аспектах.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені рефлексії та прийняттю рішень залежно від рівня проактивності; копінг-стратегіям; механізмам ресурсної мобілізації та адаптивної поведінки в кризових ситуаціях. Українські науковці аналізують способи подолання невизначеності через емоційну саморегуляцію, когнітивну переоцінку ситуації, пошук соціальної підтримки, толерантності до невизначеності, планувальну активність або, навпаки, уникнення. У цьому контексті варто відзначити праці О. Вернік, І. Дроботько, П. Лушина, О. Мартинової, Ю. Мельник, О. Милославської, О. Павленко та ін., які вивчали реакції особистості на невизначеність, особливо в періоди суспільних змін і криз.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, присвячених проблемі проактивності, актуальними залишаються питання форм прояву проактивності в умовах ситуаційної невизначеності.

Мета статті – виявлення психологічних особливостей прояву проактивності особистості в умовах ситуаційної невизначеності як цілісної системи взаємопов'язаних компонентів.

Для досягнення мети визначено такі завдання: 1) здійснити теоретичний аналіз проактивності в сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідженнях; 2) проаналізувати феномен «ситуаційна невизначеність» як умови прояву проактивності особистості й ставлення до неї; 3) розробити й теоретично обґрунтувати цілісну компонентну систему прояву проактивності особистості в умовах ситуаційної невизначеності.

Результати дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Терміни «*proactivity*» (проактивність), «*proactive*» (проактивний) і «*proactively*» (проактивно) давно зафіксовані в авторитетних англомовних тлумачних словниках [12]. В українській мові цей термін переважно вживають як запозичення без перекладу, але вважається нормативним у професійній лексиці психології, менеджменту й педагогіки у формі «проактивність».

Термін «*proactivity*» (іменник) означає швидкість, із якою працівник, компанія чи країна виробляє товари, й обсяг продукції порівняно з тим, скільки часу, праці та грошей потрібно для їх виробництва [12]. Мова йде про високий результат при мінімальних витратах часу, зусиль чи ресурсів. Водночас прикметник «*proactive*» означає дії в очікуванні майбутніх проблем, потреб або змін [12]. Ідеться про здатність людини не чекати на появу проблем, а заздалегідь усвідомлено брати контроль над ситуацією, ініціюючи необхідні дії, замість реагування на вже наявну ситуацію. Відповідно, прислівник «*proactively*» означає спосіб дії – спричинення змін шляхом ужиття заходів,

а не реагування на зміни [12; 13], що акцентує увагу на превентивності й ініціативності як формі впливу на події.

Цікавим у контексті дослідження є факт, що донедавна слово «*реактивний*» (у цьому сенсі) насправді не мало антоніма. Тому слово «*проактивний*» придумано для опису людини, яка завжди дивиться в майбутнє, щоб бути готовою до всього [13].

Варто зазначити, що словники передусім виконують номінативну функцію, натомість науковий дискурс формує концепт, наповнюючи термін теоретичним змістом, структурою та функціональними характеристиками. Тому в психології термін «проактивність» перетворюється на категорію аналізу проактивності особистості, проактивної поведінки, рис проактивної особистості.

Так, J. Crant, N. Chen зазначають, що в науковій літературі існує розбіжність у підходах до вивчення проактивності: деякі дослідники концентруються на особистісних характеристиках, інші – на конкретних проактивних діях, які можна виміряти та змінювати. Однак обидва підходи визнають проактивність як ключову складову успішної адаптації й розвитку в складних умовах праці. Проактивність, на думку авторів, включає ініціативність, відповідальність за зміни, стратегічне планування дій та активний вплив на робоче середовище [9].

Ж. Стельмашук, К. Павелків *проактивність* розглядають як здатність людини діяти на основі власних цінностей і цілей, самостійно ініціювати поведінку та формувати умови життя, а не лише реагувати на зовнішні обставини [14].

Прояви проактивності пов'язують з особистісною відповідальністю, самодетермінацією та ресурсами, які допомагають людині зберігати психологічне благополуччя й долати стресові впливи [14]; суб'єктивністю й самодетермінацією, інтернальністю та самоконтролем, рефлексивністю й прийняттям рішень, антиципацією та інтуїцією, виходом із зони комфорту, ресурсністю й особистісним потенціалом, резистентністю та стійкістю, орієнтацією на цілі й цінності тощо [15].

Зарубіжні дослідники компоненти проактивності ділять на варіативні (антиципація, рефлексія, локус контролю, відповідальність, ініціативність, наполегливість) та інваріативні (антиципація, контроль над ситуацією, здатність ініціювати зміни в навколишньому середовищі) [16]. Антиципація як складова проактивності може включатися як до інваріантного, так і до варіантного компонентів, залежно від особливостей теоретичної моделі й авторського підходу.

C. Wu, S. Parker поділяють підходи до розуміння проактивності на три основні, які дають можливість концептуально проаналізувати *харак-*

теристики проактивної особистості [17]: *індивідуальні відмінності* (ініціювання змін у навколишньому середовищі; проактивна особистість є предиктором різних форм проактивної поведінки); *поведінкову перспективу* (покращення відповідності людини та середовища, покращення внутрішнього організаційного середовища, стратегічна поведінка, спрямована на адаптацію організації до зовнішнього середовища); *процесуальний підхід* (постановка цілей, планування, дії й рефлексія). Такий підхід суголосний із дослідженням J. Crant, N. Chen, які реалізацію проактивності особистості розглядали через *проактивну поведінку*, проявами якої є самостійні, випереджувальні дії, спрямовані на зміну або вдосконалення ситуації чи самого себе.

Дотичним до цієї проблеми є емпіричне дослідження О. Милославської, у ході якого виявлено суттєві відмінності в рефлексії та прийнятті рішень залежно від рівня проактивності. Особистість із високим рівнем проактивності більш усвідомлено аналізує власну діяльність і здатна приймати ефективні рішення, що забезпечує конструктивність, самостійність та орієнтацію на якість результату. Натомість низька проактивність проявляється в невпевненості у власних оцінках, потребі постійного зовнішнього підтвердження, пов'язана з обмеженою кількістю альтернатив і прагненням уникати ризику [18], що співвідноситься з процесуальним підходом С. Wu, S. Parker [17] до характеристик проактивної особистості.

Також С. Wu, S. Parker виділяють *мотиваційні механізми проактивної поведінки*: «можу» (Can do) – віра у власні сили; «маю причину» (Reason to) – внутрішня мотивація діяти; «натхненний» (Energized to) – відчуття енергії та позитивного настрою [17].

Таким чином, ці підходи враховують вплив середовища на проактивність, підкреслюють важливість когнітивних і мотиваційних процесів, що лежать в основі різного рівня прояву проактивної поведінки.

Наступним кроком теоретичного дослідження є аналіз феномена ситуаційної невизначеності як умови прояву проактивності особистості.

Дослідження феномена «невизначеність» дає можливість констатувати його представленість у науковому дискурсі різноманітними категоріями, від негативного явища, що потребує усунення, до позитивного чинника, пов'язаного з відкриттям нових можливостей і збагаченням життєвого досвіду. Джерелом невизначеності є не лише обмеженість фактів чи даних, а й наявність *множинних інтерпретацій*, різних смислів та альтернативних оцінок однієї й тієї самої події. У психологічному вимірі невизначеність тісно пов'язана з новизною, складністю, супе-

речливістю, ризиком, відсутністю контролю, необхідністю планування, прийняттям рішень і реалізацією дій [19], неоднозначністю й непередбачуваністю [20].

Невизначеність можна охарактеризувати як стан, за якого людині бракує достатньої інформації про умови майбутньої діяльності, що ускладнює прогнозування перебігу подій і знижує можливість точного передбачення результатів. Вона виникає там, де знання є неповними, а ситуація – багатоваріантною та суперечливою [19].

Ситуаційна невизначеність завжди пов'язана з конкретною подією [21], є невід'ємною умовою життєдіяльності особистості [20] і характеризується: непередбачуваністю, неоднозначністю й браком інформації; пов'язана зі збільшенням занепокоєння й інших реакцій на стрес [21]; системою як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів, що порушують рівновагу людини [22].

У цьому контексті привертає увагу дослідження J. Alquist, R. Baumeister, які розрізняють два принципово різних виміри невизначеності – *суб'єктивний та об'єктивний*. Перший пов'язаний із браком знань про поточний стан речей, тобто з когнітивною недостатністю інформації щодо фактів. Другий – із непередбачуваністю майбутнього, яке ще не сформоване й не піддається остаточному прогнозуванню. Здійснений авторами метааналітичний огляд показує, що *суб'єктивна невизначеність* зазвичай призводить до поведінкового гальмування, активації механізмів економії ресурсів (у тому числі вольових), а також стимулює інформаційний пошук, який, однак, нерідко набуває хаотичного або дезадаптивного характеру. Натомість *об'єктивна невизначеність* провокує підвищення збудження, зростання мотивації до дії та готовність ризикувати, навіть якщо така поведінка може видаватися ірраціональною [1].

В іншому дослідженні, спрямованому на аналіз поведінкових стратегій особистості в умовах ситуаційної невизначеності, Ю. Мельник представила три *форми особистісної активності*: ігнорування, пристосування й цілепокладання. *Цілепокладання* є стратегією, у якій особистість активно формує й установлює власні життєві цілі, щоб мати орієнтири в умовах невизначеності. Стратегія *пристосування* означає коригування поведінки відповідно до зовнішніх умов, водночас вона залишається активною, проявляється в адаптації та зміні ставлення до ситуації або за необхідності змінюються способи дії. *Ігнорування* розглядається не як пасивність, а як продуктивна стратегія збереження психічного ресурсу: свідоме невтручання в незначні або неконтрольовані аспекти ситуації дає змогу знизити перевантаження когнітивної системи. Авторка зазначає, що

успішність стратегії залежить від її релевантності як самій ситуації, так й особистісним характеристикам індивіда, що перебуває в ситуації невизначеності [20].

Ставлення особистості до ситуаційної невизначеності може проявлятися через конструкти толерантності/інтолерантності [23]. Зокрема, *толерантність до ситуаційної невизначеності* означає здатність особистості виявляти стійкість до об'єктивних і суб'єктивних аспектів невизначеності, позитивне сприйняття таких ситуацій і сміливість випробовувати нові способи їх вирішення. Натомість *інтолерантність до ситуаційної невизначеності* проявляється як прагнення до ясності й контролю над подіями, супроводжується неприємними емоціями й почуттям дискомфорту, а також виявляється у формі пасивної адаптації або ухилення від активного вирішення таких ситуацій.

Таким чином, ситуаційну невизначеність можна розглядати як конкретну життєву подію або умову, яка на когнітивному рівні постає у вигляді об'єктивної чи суб'єктивної нестачі інформації, що ускладнює прогнозування та гальмує процес прийняття рішення; на емоційному – супроводжується переживаннями тривоги, стресу, внутрішнього напруження або активізації пошукової активності; у поведінковому вимірі зумовлюється як дезорганізацією дій та уникненням відповідальності, так й активним пошуком шляхів реалізації власного потенціалу та досягнення бажаного результату. Мотиваційна складова проявляється в схильності ініціювання змін або пасивного пристосовування до них. Водночас ціннісно-смысловий вимір забезпечує наділення подій особистісним значенням, від якого залежить, чи перетвориться ситуація на ресурс роз-

витку, чи буде сприйнята як чинник психологічного напруження.

Теоретичний аналіз двох феноменів дає змогу представити в межах структурного підходу психологічні особливості прояву проактивності особистості в умовах ситуаційної невизначеності у вигляді п'яти взаємопов'язаних компонентів, що утворюють цілісну систему: когнітивного, емоційно-регулятивного, поведінкового, мотиваційного, ціннісно-смыслового (таблиця 1).

Узагальнення змістових характеристик прояву проактивності особистості в умовах невизначеності, представлених у таблиці 1, створює підґрунтя для формування робочого визначення досліджуваного феномена. *Прояви проактивності особистості в умовах ситуаційної невизначеності* – це форми активної поведінки та способи реагування, що ґрунтуються на здатності особистості передбачати можливі зміни, зберігати емоційну толерантність, ініціювати цілеспрямовані дії, використовувати внутрішні й зовнішні ресурси та осмислювати невизначеність крізь призму власних цінностей і життєвих смислів, перетворюючи нестабільні обставини на можливості для особистісного/професійного розвитку й активного формування власного середовища.

Представлена компонентна структура, зокрема окремі її аспекти, знаходять підтвердження в низці сучасних теоретичних та емпіричних дослідженнях. Так, С. Wu, S. Parker [17] зазначають, що люди з високою потребою в пізнанні більш схильні до проактивної поведінки, оскільки їм комфортно працювати з новизною, складністю й невизначеністю. Вони краще інтегрують нову інформацію, формують стійкі установки та наполегливо реалізують проактивні цілі. Проте значущість потреби в пізнанні залежить від контексту

Таблиця 1

Проактивність особистості в умовах ситуаційної невизначеності

Компоненти	Прояви проактивності
Когнітивний	Передбачення можливих сценаріїв; гнучкість мислення; здатність бачити невизначеність як ресурс; здатність працювати з неповною інформацією; гнучкість у переоцінці ситуації; толерантність до невизначеності
Емоційно-регулятивний	Емоційна толерантність до ситуаційної невизначеності; регуляція емоційних реакцій, станів; перетворення емоційної реакції з джерела загрози на стимул до дії
Мотиваційний	Внутрішня налаштованість на перетворення ситуації відповідно до власних цілей; зростання й розширення контролю над майбутнім; прагнення до розвитку навіть за відсутності гарантій результату; мотиваційне спрямування на зміни (внутрішнього й зовнішнього середовища)
Поведінковий	Здатність проявляти активність за умов неповної інформації; ініціювання дій попри ризик і невпевненість; випробування нових стратегій вирішення проблемних ситуацій; здатність приймати ефективні рішення та конструктивно діяти
Ціннісно-смысловий	Усвідомлення невизначеності як частини власного життєвого шляху; здатність знаходити або створювати сенс у ситуації, що не має однозначного рішення; актуалізація особистісних цінностей і життєвих смислів як шлях до подолання ситуаційної невизначеності й цілеспрямованого впливу на власне майбутнє

роботи: за умов високої автономії або сильному тиску часу (стресорі) ця риса менш важлива, бо ситуація сама стимулює проактивність. Навпаки, у менш автономних чи менш напружених умовах потреба в пізнанні відіграє ключову роль.

Важливість *когнітивного компонента* в структурі прояву проактивності також підтверджується дослідженням J. Siebert, R. Kunz, P. Rolf [24]. Згідно з їхнім підходом, проактивність у процесі прийняття рішень ґрунтується як на характерологічних особливостях особистості, так і на специфічних когнітивних навичках. До *проактивних рис характеру* зараховують прагнення до вдосконалення й ініціативність, що проявляється в активному формуванні власного середовища. *Проактивні когнітивні компоненти* включають систематичне визначення цілей та альтернатив, цілеспрямований пошук релевантної інформації та використання «радару рішень» для своєчасного ухвалення оптимальних рішень.

Емоційно-регулятивний компонент є вирішальним у підтримці оптимального рівня емоційного напруження задля підвищення внутрішньої мобілізації та перетворення невизначеності з джерела загрози на стимул до дії. В емпіричному дослідженні H. Broos, C. Stamatis, Z. Goodman, M. Labre, M. Zvolensky й K. Timpano [21] проаналізували, як ситуаційна невизначеність взаємодіє з чутливістю до тривоги та непереносимістю дистресу, впливаючи на очікуване занепокоєння й поведінку в умовах загрози. Результати показали, що саме емоційна інтолерантність є потужним предиктором зростання тривоги в ситуаціях високої невизначеності, натомість емоційна толерантність знижує рівень очікуваного занепокоєння. Також R. Baumeister, H. Broos, A. Gerlach, C. Stamatis, M. Freeston дослідили, що емоційні чинники, такі як тривожність і непереносимість дистресу, впливають на готовність діяти в непередбачуваних умовах [21], що в контексті прояву проактивності сприяє використанню тривоги як сигналу до дії та конструктивного реагування попри непередбачуваність ситуації.

Мотиваційний компонент забезпечує готовність впливати на ситуаційну невизначеність, спрямовує особистість на її конструктивне подолання за рахунок мотиваційних чинників, які визначають проактивну поведінку. Упевненість у власних можливостях для здійснення дій, внутрішня мотивація та наявність стимулів для активних кроків, відчуття енергії та позитивного настрою, ініціювання змін [17] спонукають особистість свідомо брати на себе відповідальність за подолання труднощів в умовах ситуаційної невизначеності.

Поведінковий компонент характеризується конкретними діями та стратегіями, які особистість

застосовує у відповідь на ситуаційну невизначеність. Проактивні стратегії дають змогу не лише долати невизначеність, а й використовувати її як ресурс розвитку (J. Alquist, J. Siebert, R. Kunz [1; 24]). Автори підкреслюють, що за умови *суб'єктивної невизначеності* (об'єктивна визначеність) доцільно тимчасово утриматися від активних дій і зосередитися на пошуку додаткової інформації. Натомість за умови реальної нестачі інформації в самій ситуації - *об'єктивна невизначеність* при суб'єктивній впевненості у відсутності нової інформації, найбільш ефективною стратегією є ініціювання дій, яка дає змогу вплинути на перебіг подій і прояснити ситуацію через власну активність [1; 24], що підкреслює роль проактивності як ключового механізму адаптації й особистісного зростання в умовах невизначеності.

Цікавою в контексті дослідження є створена J. Siebert, R. Kunz [24] *шкала проактивного прийняття рішень* (PDMS), що відображає сутність проактивного стилю ухвалення рішень, спираючись на шість ключових вимірів: систематичний аналіз проблеми; пошук додаткової інформації; прогностичне мислення; оцінка ризиків та альтернатив; самоефективність у прийнятті рішень; відповідальність за наслідки. На їхню думку, *проактивне прийняття рішень* сприяє більшій вірі у власні здібності й підвищує задоволення від своїх рішень і життям загалом [24]. Запропонована шкала фактично відображає не просто стиль прийняття рішень, а й структуру когнітивної та мотиваційно-вольової готовності діяти проактивно в ситуаційній невизначеності.

Функція ціннісно-сміслового компонента проявляється в активній ініціації змін відповідно до власних життєвих принципів і бачення майбутнього. На думку О. Павленко [25], саме розуміння особистістю власних життєвих смислів, життєвих завдань і життєвих цілей допомагає організовувати власне життя й будувати нові схеми життєзабезпечення у будь-яких змінюваних як зовнішніх, так і внутрішніх умовах.

Висновки і перспективи подальших розробок у напрямку дослідження. Здійснений теоретичний аналіз проактивності в сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідженнях засвідчує: зарубіжна наука переважно орієнтована на прикладні й емпіричні аспекти проактивності в професійному середовищі, натомість українські дослідники більшу увагу приділяють її внутрішньо особистісним, ціннісним і смисложиттєвим вимірам, особливо в кризових ситуаціях. Крім того, простежується методологічна неоднорідність у розумінні проактивності, що зумовлена не стільки протиставленням підходів, скільки різним рівнем його операціоналізації. Частина дослідників інтерпретує проактивність як відносно стабільну

особистісну диспозицію, тоді як інші - як ситуативно зумовлену поведінкову активність. Ці позиції не виключають одна одну, а відображають дві площини аналізу: психологічний ресурс, який забезпечує здатність особистості зберігати функціональність та ініціювати конструктивні дії в умовах ситуаційної невизначеності, і реалізація – конкретні прояви проактивності.

З'ясовано, що ситуаційна невизначеність пов'язана з конкретною подією та супроводжується відповідною емоційною реакцією на неї, проявляється через поєднання непередбачуваності, неоднозначності й інформаційної недостатності. В умовах такої невизначеності особистість може демонструвати різні стратегії активності: ігнорування ситуаційних подразників як способу збереження психічного ресурсу; пристосування до обставин як адаптації до ситуації; цілепокладання, що передбачає ініціювання змін. Ставлення до невизначеності виявляється через толерантність до ситуаційної невизначеності або

інтолерантність, які виконують роль регуляторів вибору поведінкових реакцій.

Розроблена компонентна система психологічних особливостей прояву проактивності особистості в умовах ситуаційної невизначеності, до якої входять когнітивний, емоційно-регулятивний, мотиваційний, поведінковий, ціннісно-смысловий компоненти, спирається на теоретично й емпірично доведені результати дослідження взаємозв'язків між зазначеними показниками компонентів і їх роллю в мобілізації психологічних ресурсів для проактивного прийняття рішень і способів дій в умовах ситуаційної невизначеності.

Перспективними напрямками подальших досліджень є поглиблене вивчення ставлення особистості до ситуаційної невизначеності, підготовка валідних психодіагностичних методик та емпірична перевірка запропонованої компонентної системи прояву проактивності особистості в умовах ситуаційної невизначеності на різних вибірках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Alquist J. L., Baumeister R. F. Dealing with Uncertain Situations. Texas, Texas Tech University; Cambridge, Harvard University, 2024. DOI: 10.13140/RG.2.2.18259.94244.
2. Bateman T. S., Crant J. M. The Proactive Component of Organizational Behavior: A Measure and Correlates. *Journal of Organizational Behavior*. 1993. Vol. 14, № 2. P. 103–118. DOI: 10.1002/job.4030140202.
3. Din S. U., Khan M. A., Farid H., Rodrigo P. Proactive personality: A bibliographic review of research trends and publications. *Personality and Individual Differences*. 2023. Vol. 205. DOI: 10.1016/j.paid.2022.112066.
4. Frankl V. E. Man's Search for Meaning / foreword by Harold S. Kushner, afterword by William J. Winslade. Boston : Beacon Press, 2006. 184 p. URL: <https://www.beacon.org/Mans-Search-for-Meaning-P602.aspx>.
5. Bland A. M., Derobertis E. M. The Humanistic Perspective in Psychology.. 2017. P. 1–19. DOI: 10.1007/978-3-319-28099-8_1484-2 (дата звернення: 20.09.2025).
6. Murniasih F. The Role of Proactive Personality on Transformational Leadership and Innovative Work Behavior. *Psychocentrum Review*. 2023. Vol. 5, № 1. P. 29–41. DOI: 10.22219/pr.v5i1.15354.
7. Khan N. A. Determinants of Proactive Work Behavior of Employees During the COVID-19 Crisis: A Perspective on Toxic Leadership in the Virtual Work Setting. *European Journal of Psychology Open*. 2021. Vol. 80 (1–2), P. 77–87. DOI: 10.1024/2673-8627/a000007.
8. Myaskovetsky V., Shmueli L. Transformational leadership vs. proactive personality: Contributing factors to physiotherapists proactive behaviors and burnout during the SARS-COV-2 pandemic. *Physiotherapy Research International*. 2023. Vol. 28(4). P. 1–10. DOI: 10.1002/pri.2011.
9. Crant J. M., Chen N. Proactive personality and behavior: Opportunities for refining theory and creating a more unified understanding. *Journal of Management Science Reports*. 2024. Vol. 2 (3-4). P. 280–295. <https://doi.org/10.1177/27550311241286882>.
10. Doğanülkü H. A., Korkmaz O. The role of proactive personality and general self-efficacy in proactive career behavior: a mediation model. *International Journal of Educational and Vocational Guidance*. 2025. Vol. 25. P. 539–563. <https://doi.org/10.1007/s10775-023-09597-9>.
11. Bakker A. B., Petrou P., Op den Kamp E. M., Tims M. Proactive Vitality Management, Work Engagement, and Creativity: The Role of Goal Orientation. *Applied Psychology*. 2020. Vol. 69(2). P. 351–378. DOI: <https://doi.org/10.1111/apps.12173>.
12. Proactivity. *Oxford Learner's Dictionaries*. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/proactivity> (дата звернення: 30.09.2025).
13. Proactive. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/proactive> (дата звернення: 30.09.2025).
14. Стельмашук Ж., Павелків К. Проактивність як психолого-педагогічна проблема. Інноватика у вихованні. 2022. № 15. С. 251–260. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiv/article/view/466>.

15. Савінов В. В. Проактивність як особистісна риса для забезпечення конструктивної поведінки в загрозливих обставинах. *Забезпечення конструктивної поведінки населення в умовах екстремального стресу* : матеріали круглого столу (27 берез. 2025 р., м. Київ) / за наук. ред. О. В. Креденцер ; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ : Талком, 2025. 88 с. С. 80–84. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746272>.
16. Воляннюк А. М. Феномен проактивності в зарубіжних дослідженнях. *Габітус*. 2023. Вип. 53. С. 173–177. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.29>.
17. Wu C., Parker S. K. Thinking and Acting in Anticipation: A Review of Research on Proactive Behavior. *Advances in Psychological Science*. 2013. Vol. 21, № 4. P. 679–700. DOI: 10.3724/SP.J.1042.2013.00679.
18. Милославська О. В., Гуляєва О. В. Особливості проактивності у студентів із різним рівнем психологічного здоров'я. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2021. Т. 32(71), № 5. С. 48–53. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2021/8.pdf.
19. Хілько С. О. Особливості формування толерантності до невизначеності в майбутніх психологів. *РЕНІ-світ: особистісний розвиток та психолого-педагогічна допомога в сучасних умовах* : методичні рекомендації / за ред. П. Лушина, Я. Сухенко. Полтава : ФОП Мирон І. А., 2021. С. 50–65.
20. Мельник Ю. В. Психологічні стратегії життєдіяльності особистості в умовах ситуаційної невизначеності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. 297 с.
21. Broosa H. C., Stamatis C. A., Goodman Z., Llabre M. M., Zvolensky M., Timpano K. R. Situational uncertainty interacts with anxiety sensitivity and distress intolerance to predict anticipated worry and preparation for a hurricane. *Anxiety, Stress, & Coping*. 2023. Vol. 36, № 2. P. 241–258. DOI: 10.1080/10615806.2022.2045013.
22. Павленко О. В. Емоційні стани як фактор прийняття рішень в умовах ситуаційної невизначеності. *Сучасні проблеми екологічної психології: життєдіяльність особистості в умовах середовищної невизначеності* : матер. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 13 трав. 2022 р., Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка, 2022. С. 19–21. URL: http://www.ecopsy.com.ua/data/conf_2022/tezy_ecopsy_13_05_2022.html.
23. Дячок О. В. Проблема організації життєдіяльності в умовах середовищної невизначеності. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 4. С. 403–416. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-4\(22\)-403-416](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-4(22)-403-416).
24. Siebert J. U., Kunz R. E., Rolf P. Effects of proactive decision making on life satisfaction. *European Journal of Operational Research*. 2020. Vol. 280(3). P. 1171–1187. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2019.08.011>.
25. Павленко О. В. Стратегії життєреалізації особистості в умовах середовищної невизначеності. *Особливості особистісних стратегій життєдіяльності в умовах невизначеності середовища* : монографія / Ю. М. Швалб, Л. А. Варава, О. Л. Вернік, О. М. Дячок, Т. М. Кирпенко, О. В. Павленко ; за ред. Ю. М. Швалба. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 170–195.

REFERENCES

1. Alquist, J. L., & Baumeister, R. F. (2024) *Dealing with Uncertain Situations*. Texas, Texas Tech University; Cambridge, Harvard University. DOI: 10.13140/RG.2.2.18259.94244.
2. Bateman, T. S., & Crant, J. M. (1993) The Proactive Component of Organizational Behavior: A Measure and Correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14, 2, 103–118. DOI: 10.1002/job.4030140202.
3. Din, S. U., Khan, M. A., Farid, H., & Rodrigo, P. (2023) Proactive personality: A bibliographic review of research trends and publications. *Personality and Individual Differences*, 205. DOI: 10.1016/j.paid.2022.112066.
4. Frankl, V. E. (2006) *Man's Search for Meaning* (H. S. Kushner, Foreword; W. J. Winslade, Afterword). Boston: Beacon Press, 184. <https://www.beacon.org/Mans-Search-for-Meaning-P602.aspx>.
5. Bland, A. M., & Derobertis, E. M. (2017) The Humanistic Perspective in Psychology, 1–19. DOI: 10.1007/978-3-319-28099-8_1484-2.
6. Murniasih, F. (2023) The Role of Proactive Personality on Transformational Leadership and Innovative Work Behavior. *Psychocentrum Review*. 5, 1, 29–41. DOI: 10.22219/pr.v5i1.15354.
7. Khan, N. A. (2021) Determinants of Proactive Work Behavior of Employees During the COVID-19 Crisis: A Perspective on Toxic Leadership in the Virtual Work Setting. *European Journal of Psychology Open*, 80 (1–2), 77–87. DOI: 10.1024/2673-8627/a000007.

8. Myaskovetsky, V., & Shmueli, L. (2023) Transformational leadership vs. proactive personality: Contributing factors to physiotherapists proactive behaviors and burnout during the SARS-COV-2 pandemic. *Physiotherapy Research International*, 28(4), 1–10. DOI: 10.1002/pri.2011.
9. Crant, J. M., & Chen, N. (2024) Proactive personality and behavior: Opportunities for refining theory and creating a more unified understanding. *Journal of Management Science Reports*, 2 (3-4), 280–295. <https://doi.org/10.1177/27550311241286882>.
10. Doğanülkü, H. A., & Korkmaz, O. (2025) The role of proactive personality and general self-efficacy in proactive career behavior: A mediation model. *International Journal of Educational and Vocational Guidance*, 25, 539–563. <https://doi.org/10.1007/s10775-023-09597-9>.
11. Bakker A. B., Petrou P., (2020) Op den Kamp E. M., Tims M. Proactive Vitality Management, Work Engagement, and Creativity: The Role of Goal Orientation. *Applied Psychology*, 69 (2), 351–378. DOI: <https://doi.org/10.1111/apps.12173>.
12. Oxford Learner's Dictionaries. (n.d.). *Proactivity*. Retrieved September 30, 2025, from: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/proactivity>.
13. Cambridge Dictionary. (n.d.). *Proactive*. Retrieved September 30, 2025, from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/proactive>.
14. Stelmashuk, Zh., & Pavelkiv, K. (2022) Proaktyvnist yak psykholoho-pedahohichna problema [Proactivity as a psychological and pedagogical problem] *Innovatyka u vykhovanni*, 15, 251–260. <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/466> [in Ukrainian].
15. Savinov, V. V. (2025). Proaktyvnist yak osobystisna rysa dlia zabezpechennia konstruktyvnoi povedinky v zahrozlyvykh obstavynakh [Proactivity as a personality trait for ensuring constructive behavior in threatening circumstances]. In O. V. Kredentser (Ed.), *Zabezpechennia konstruktyvnoi povedinky naselennia v umovakh ekstremalnoho stresu: Materialy kruhloho stolu* (Kyiv, March 27, 2025) (pp. 80–84). Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy / Talkom. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746272> [in Ukrainian].
16. Volianiuk, A. M. (2023) Fenomen proaktyvnosti v zarubizhnykh doslidzhenniakh [The phenomenon of proactivity in foreign studies]. *Habitus*, 53, 173–177. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.29> [in Ukrainian].
17. Wu, C., & Parker, S. K. (2013) Thinking and Acting in Anticipation: A Review of Research on Proactive Behavior. *Advances in Psychological Science*, 21, 4, 679–700. DOI: 10.3724/SP.J.1042.2013.00679.
18. Myloslavska, O. V., & Huliaieva, O. V. (2021) Osoblyvosti proaktyvnosti u studentiv iz riznym rivnem psykholohichnoho zdorovia [Features of proactivity in students with different levels of psychological health]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia*, 32 (71), 5, 48–53. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2021/8.pdf [in Ukrainian].
19. Khilko, S. O. (2021). Osoblyvosti formuvannia tolerantnosti do nevyznachenosti v maibutnikh psykholohiv [Features of developing tolerance to uncertainty in future psychologists]. In P. Lushyn & Ya. Sukhenko (Eds.), *REHI-svit: osobystisnyi rozvytok ta psykholoho-pedahohichna dopomoha v suchasnykh umovakh: Metodychni rekomendatsii* (pp. 50–65). FOP Myron I. A. [in Ukrainian].
20. Melnyk, Yu. V. (2020). *Psykholohichni stratehii zhyttiediialnosti osobystosti v umovakh sytuatsiinoi nevyznachenosti* [Psychological strategies for personal life in conditions of situational uncertainty] (Unpublished candidate dissertation). H. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
21. Broosa, H. C., Stamatis, C. A., Goodman, Z., Llabre, M. M., Zvolensky, M., & Timpano, K. R. (2023) Situational uncertainty interacts with anxiety sensitivity and distress intolerance to predict anticipated worry and preparation for a hurricane. *Anxiety, Stress, & Coping*, 36(2), 241–258. DOI: 10.1080/10615806.2022.2045013.
22. Pavlenko, O. V. (2022). Emotsiini stany yak faktor pryiniattia rishen v umovakh sytuatsiinoi nevyznachenosti [Emotional states as a factor in decision-making under conditions of situational uncertainty]. In *Suchasni problemy ekolohichnoi psykholohii: Zhyttiediialnist osobystosti v umovakh seredovyshchnoi nevyznachenosti: Mater. KhVIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 13 trav. 2022* (pp. 19–21). Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka. http://www.ecopsy.com.ua/data/conf_2022/tezy_ecopsy_13_05_2022.html [in Ukrainian].
23. Diachok, O. V. (2023) Problema orhanizatsii zhyttiediialnosti v umovakh seredovyshchnoi nevyznachenosti [The problem of organizing life in conditions of environmental uncertainty]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 4, 403–416. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-4\(22\)-403-416](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-4(22)-403-416) [in Ukrainian].

24. Siebert, J. U., Kunz, R. E., & Rolf, P. (2020) Effects of proactive decision making on life satisfaction. *European Journal of Operational Research*, 280(3), 1171–1187. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2019.08.011>.
25. Pavlenko, O. V. (2024). Stratehii zhyttierealizatsii osobystosti v umovakh seredovyschnoi nevyznachenosti [Strategies for personal fulfillment in conditions of environmental uncertainty]. In Yu. M. Shvalb (Ed.), *Osoblyvosti osobystisnykh stratehii zhyttiedialnosti v umovakh nevyznachenosti seredovyscha: Monohrafiia* (pp. 170–195). Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025